

โรงเรียนสมัยใหม่ในล้านนา ในความสัมพันธ์กับสยาม

ปิยเดช อัครโพธิวงศ์

โรงเรียนสมัยใหม่ในล้านนา ในความสัมพันธ์กับสยาม

ปิยเดช อัครโพธิวงศ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

โรงเรียนสมัยใหม่ในล้านนาในความสัมพันธ์กับสยาม

บรรณาธิการ: กรกฎ งานวงศ์พาณิชย์

ISBN (e-Book): 978-616-398-878-2

ผู้แต่ง: ปิยะเดช อัครโพธิวงศ์

จัดพิมพ์โดย: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
สำนักงานบริหารงานวิจัย สำนักงานมหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 50200

โทรศัพท์: 0 5394 3603-4

Website: <http://cmupress.cmu.ac.th>

E-mail: cmupress.th@gmail.com

พิมพ์ครั้งแรก: สิงหาคม 2566

ราคา: 340 บาท

ออกแบบปกและจัดรูปเล่ม: ปิยะเดช อัครโพธิวงศ์

หนังสือเล่มนี้ผ่านการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้องและต่างสถาบัน เพื่อตรวจสอบและรับรองการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการประเภทหนังสือหรือตำรา ซึ่งจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เรียบร้อยแล้ว

©สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ห้ามลอกเลียนแบบ ทำซ้ำ ดัดแปลง ส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ รวมทั้งการจัดเก็บถ่ายทอดไม่ว่ารูปแบบใดๆ ด้วยกระบวนการทางอิเล็กทรอนิกส์ การถ่ายภาพ การบันทึกหรือวิธีการอื่นใดโดยไม่ได้รับอนุญาต

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เกิดจากการตั้งคำถามถึงอาคารโรงเรียนที่เราคุ้นเคยว่าเหตุใดจึงมีรูปร่างหน้าตาเช่นในปัจจุบัน การศึกษาในหนังสือเล่มนี้ค้นคว้าย้อนกลับไปถึงการเริ่มต้นของการศึกษาศูนย์ใหม่ในประเทศไทยซึ่งมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม จากนั้นจึงได้ลงลึกไปในรายละเอียดของพื้นที่ศึกษาในล้านนาที่มีเชียงใหม่เป็นแกนกลางพื้นที่ศึกษาหลัก ในระหว่างการค้นคว้าผู้เขียนพบว่านโยบายทางการเมืองการปกครองมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางการศึกษา ซึ่งด้วยแง่มุมดังกล่าวทำให้ผู้เขียนเกิดมุมมองในการพิจารณาและวิเคราะห์สถาปัตยกรรมได้ละเอียดรอบคอบมากขึ้น

ผู้เขียนหวังว่าการศึกษานี้จะมีประโยชน์ไม่มากนักน้อยต่อผู้ที่สนใจในการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมในล้านนา หนังสือเล่มนี้คงไม่

สามารถสำเร็จลงได้หากผู้เขียนไม่ได้รับข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างมากทั้งจากผู้ทรงคุณวุฒิฯ ผู้ช่วยวิจัย นักศึกษาในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รวมถึงจากสำนักวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้เขียนจึงขอขอบพระคุณทุกท่านที่กล่าวมา ณ ที่นี้ด้วย

ปิยเดช อัครโพธิวงศ์

2566

สารบัญ

คำนิยาม	ก
คำนำ	ค
สารบัญ	จ
สารบัญภาพ	ซ
บทที่ 1 บทนำ โรงเรียนและการศึกษาศูนย์ใหม่ ในยุคจารีตล้านนาสู่การ เปลี่ยนผ่านการปกครอง	1
โรงเรียนและการศึกษาในยุคจารีต	2
บทที่ 2 รูปแบบการศึกษาศูนย์ใหม่ในสยาม และในเชียงใหม่	9
รูปแบบการศึกษาศูนย์ใหม่ในสยาม	10

บทที่ 3 การจัดการศึกษาสมัยใหม่ของสยาม ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและโรงเรียน	16
การจัดการศึกษาสมัยใหม่ของสยาม	17
บทที่ 4 การศึกษาสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ ก่อนเข้ามายังล้านนา.....	29
การศึกษาสมัยใหม่.....	30
การศึกษาสมัยใหม่ในสยามและมิชชันนารี อเมริกันเพรสไบทีเรียน	32
โรงเรียนฝรั่งในกรุงเทพฯ	34
บทที่ 5 โรงเรียนที่อุปถัมภ์โดยเจ้านาย และพระมหากษัตริย์.....	45
การอุปถัมภ์โรงเรียนของเชื้อพระวงศ์	46
โรงเรียนวัดสำหรับราษฎรทั่วไป.....	77
“ประกาศตั้งโรงเรียน”	81
การศึกษาหลังปี พ.ศ. 2441	88
บทที่ 6 การศึกษาของสยามในรัชกาลที่ 6.....	93
“ชาตินิยม”	94
บทที่ 7 การศึกษาสมัยใหม่ในล้านนา	113
การศึกษาที่ริเริ่มจากกลุ่มมิชชันนารี อเมริกันเพรสไบทีเรียน.....	114
โรงเรียนหลวงในล้านนา	133
โรงเรียนสมัยใหม่ภายใต้บังคับสยาม.....	135

โรงเรียนหลวงในหัวเมืองลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน.....	146
บทที่ 8 สรุปความสัมพันธ์ของสยามต่อโรงเรียนสมัยใหม่ในล้านนา.....	152
การเรียนการสอนแบบสมัยใหม่ในล้านนา.....	153
ดัชนี.....	161
บรรณานุกรม.....	163

ตัวอย่าง

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1.1 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์	4
ภาพที่ 3.1 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	18
ภาพที่ 3.2 หม่อมเจ้าอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์	22
ภาพที่ 3.3 วัดเจดีย์หลวง โรงเรียนสอนภาษาไทยแห่งแรกในเมืองเชียงใหม่	23
ภาพที่ 3.4 กรมหมื่นพิชิตปรีชากร	25
ภาพที่ 4.1 การเรียนหนังสือในวัด	31
ภาพที่ 4.2 หมอบรัดเลย์	33
ภาพที่ 4.3 หมอเฮาส์และภรรยา	35
ภาพที่ 4.4 อาคารเรียนของโรงเรียนมัธยมเด็กชายสำหรับ	36
ภาพที่ 4.5 นายจอห์น เอ.เอกิน	37

ภาพที่ 4.6 อาคารโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนที่สร้างในปี พ.ศ. 2445	38
ภาพที่ 4.7 โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน	39
ภาพที่ 4.8 อาคารเรียน 3 ชั้นของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง	40
ภาพที่ 4.9 โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง	41
ภาพที่ 4.10 หม่อมโคล	42
ภาพที่ 4.11 อาคารเรียนของโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย	43
ภาพที่ 5.1 พระตำหนักสวนกุหลาบ.....	47
ภาพที่ 5.2 ตึกยาวโรงเรียนสวนกุหลาบ	48
ภาพที่ 5.3 ตราสัญลักษณ์โรงเรียนสวนกุหลาบใช้ในช่วงปี พ.ศ. 2452-2459	49
ภาพที่ 5.4 ผังพื้นอาคารตึกยาว	50
ภาพที่ 5.5 ตึกนาฬิกาหรือตึกสุนันทาลัยฝั่งใต้.....	52
ภาพที่ 5.6 ตึกนาฬิกาเดิมตั้งอยู่ที่บริเวณอาคารสว่างวัฒนาในปัจจุบัน แต่เนื่องจากมีความทรุดโทรมจึงถูกรื้อทิ้งไปในปี พ.ศ. 2511	53
ภาพที่ 5.7 ตึกสุนันทาลัย.....	55
ภาพที่ 5.8 ภาพตึกสุนันทาลัยหน้ามุขอาคารแบบฟื้นฟูเรือนสของส์.....	56
ภาพที่ 5.9 ผังพื้นที่ชั้นบนตึกสุนันทาลัย	57
ภาพที่ 5.10 ผังพื้นที่ชั้นล่างตึกสุนันทาลัย	58
ภาพที่ 5.11 รูปด้านหน้าตึกสุนันทาลัย	59
ภาพที่ 5.12 ภาพตึกสุนันทาลัยในปัจจุบัน.....	60
ภาพที่ 5.13 โรงเรียนทหารสราญรมย์สร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2435	62
ภาพที่ 5.14 ด้านหน้าอาคารโรงเรียนทหารสราญรมย์.....	63
ภาพที่ 5.15 ผังพื้นที่ชั้นบนโรงเรียนทหารสราญรมย์	63

ภาพที่ 5.16 ผังพื้นที่ชั้นล่างโรงเรียนทหารสราญรมย์	63
ภาพที่ 5.17 ภาพปัจจุบันของกรมแผนที่ทหารหรือโรงเรียนทหารสราญรมย์ เดิม	64
ภาพที่ 5.18 ภาพปัจจุบันของกองบัญชาการกองทัพบกไทยหรือโรงเรียน นายร้อยทหารบกเดิม.....	66
ภาพที่ 5.19 โรงเรียนนายร้อยทหารบก	66
ภาพที่ 5.20 ผังพื้นที่ชั้น 3 โรงเรียนนายร้อยทหารบก.....	67
ภาพที่ 5.21 ผังพื้นที่ชั้น 2 โรงเรียนนายร้อยทหารบก.....	67
ภาพที่ 5.22 ผังพื้นที่ชั้น 1 โรงเรียนนายร้อยทหารบก.....	67
ภาพที่ 5.23 โรงเรียนเทพศิรินทร์ในราวปี พ.ศ. 2500	69
ภาพที่ 5.24 โรงเรียนเทพศิรินทร์ในปัจจุบัน	69
ภาพที่ 5.25 ผังพื้นที่ชั้นบนอาคารแมนนฤมิตรและโชฎีกเลาหะเศรษฐี	70
ภาพที่ 5.26 ผังพื้นที่ชั้นล่างอาคารแมนนฤมิตรและโชฎีกเลาหะเศรษฐี	70
ภาพที่ 5.27 อาคารแมนนฤมิตรและโชฎีกเลาหะเศรษฐี.....	71
ภาพที่ 5.28 โรงเรียนเทพศิรินทร์จากภาพจะเห็นอาคารแมนนฤมิตรและ โชฎีกเลาหะเศรษฐี.....	72
ภาพที่ 5.29 เสายัน (Buttress) ของอาคารรูปแบบโกธิค	72
ภาพที่ 5.30 รูปด้านหน้าอาคารโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร	74
ภาพที่ 5.31 ผังพื้นที่ชั้นบนโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร	74
ภาพที่ 5.32 ผังพื้นที่ชั้นล่างโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร	75
ภาพที่ 5.33 โรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร	76
ภาพที่ 5.34 โรงเรียนวัดมหรณพารามในปัจจุบัน	79
ภาพที่ 5.35 ศาลาพริ้นปริยัติธรรมศาลา ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นพิพิธภัณฑ พระประยูรรัตนาคาร	80

ภาพที่ 5.36 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค).....	87
ภาพที่ 6.1 ตึกบัญชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.....	96
ภาพที่ 6.2 ภาพร่างของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดย เอ็ดเวิร์ด ฮิลลี่.....	97
ภาพที่ 6.3 รูปด้านตึกบัญชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	97
ภาพที่ 6.4 ผังพื้นที่สองและชั้นหนึ่ง ตึกบัญชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	98
ภาพที่ 6.5 โรงเรียนราชมกุมาเร่าคือตึกยาวที่อยู่ด้านขวามือของรูปภาพ	101
ภาพที่ 6.6 ผังอาคารในสวนกระจิงที่ออกแบบโดยนายเอ็ดเวิร์ด ฮิลลี่	102
ภาพที่ 6.7 ภาพถ่ายทางอากาศโรงเรียนวชิราวุธ ปี พ.ศ. 2489	103
ภาพที่ 6.8 หอสวดหรือหอประชุมโรงเรียนวชิราวุธ	104
ภาพที่ 6.9 ผังพื้นที่ 2 และ 3 ของหอสวด	105
ภาพที่ 6.10 อาคารคณะจิตรลดา รูปด้านหน้า ผังพื้นที่บน และผังพื้นที่ล่าง	108
ภาพที่ 6.11 อาคารคณะบังคับการ รูปด้านหน้า ผังพื้นที่บน และผังพื้นที่ล่าง	109
ภาพที่ 6.12 อาคารคณะพญาไท รูปด้านหน้า ผังพื้นที่บน และผังพื้นที่ล่าง	110
ภาพที่ 7.1 นางโซเฟีย บรัดเลย์ แมคกิลวารี.....	117
ภาพที่ 7.2 โรงเรียนดาราวิทยาลัยเมื่อแรกที่เป็นโรงเรียนสตรีก่อนเปลี่ยนชื่อและสร้างอาคารใหม่ โดยจะมีที่พักอยู่ด้านหน้าอาคารและด้านข้างเป็นห้องเรียน	118

ภาพที่ 7.3 อาคารถาวรของโรงเรียนดาราวิทยาลัยในอดีต อาคารเรียนและอาคารพักอาศัยถูกสร้างแยกออกจากกัน	119
ภาพที่ 7.4 อาคารเขียว โรงเรียนดาราวิทยาลัย	120
ภาพที่ 7.5 ผังพื้นอาคารเขียว โรงเรียนดาราวิทยาลัย	121
ภาพที่ 7.6 รูปด้านอาคารเขียว โรงเรียนดาราวิทยาลัย	122
ภาพที่ 7.7 รูปตัดอาคารเขียว โรงเรียนดาราวิทยาลัย	123
ภาพที่ 7.8 บ้านแฮร์ริส	124
ภาพที่ 7.9 รูปด้านด้านหน้า บ้านแฮร์ริส	125
ภาพที่ 7.10 ภาพสามมิติบ้านแฮร์ริส	125
ภาพที่ 7.11 ภาพสามมิติบ้านแฮร์ริส	126
ภาพที่ 7.12 ผังพื้นบ้านแฮร์ริส	127
ภาพที่ 7.13 ตัวอย่างเรือนล้านนา ที่เห็นในภาพคือเรือนอุ้ยแก้วที่สำคัญส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	129
ภาพที่ 7.14 อาคารแบบอาณานิคมฝรั่งเศสในอเมริกา	130
ภาพที่ 7.15 โรงเรียนวิชชานารี เมืองลำปาง	132
ภาพที่ 7.16 โรงเรียนลินิกัลลันอะแคเดมี่ เมืองน่าน	132
ภาพที่ 7.17 ภาพด้านข้างโรงเรียนลินิกัลลันอะแคเดมี่ เมืองน่าน	133
ภาพที่ 7.18 รูปด้านหน้าของตึกยุพราช โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย	139
ภาพที่ 7.19 ผังพื้นชั้นล่าง ผังพื้นชั้นบน ของตึกยุพราชโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย	140
ภาพที่ 7.20 อาคารเรือนเพชรสร้างในปี พ.ศ. 2478 เป็นอาคารไม้ 3 ชั้น มีห้องเรียนด้านในประมาณ 15 ห้อง ถูกรื้อออกไปเมื่อปี พ.ศ. 2530	140
ภาพที่ 7.21 อาคารยุพราช (ไม่ทราบปี พ.ศ.)	141
ภาพที่ 7.22 หลังก้าวแบบกรีก	142

ภาพที่ 7.23 โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเมื่อแรกสร้าง.....	143
ภาพที่ 7.24 บ้านพักครูโรงเรียนมหาดเล็กหลวง.....	144
ภาพที่ 7.25 โรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย เมืองลำปาง เมื่อแรกสร้าง (ปี พ.ศ. 2474).....	147
ภาพที่ 7.26 โรงเรียนจักรคำคณาทร (ปี พ.ศ. 2484).....	148
ภาพที่ 7.27 อาคารไม้สัก โรงเรียนพิริยาลัย เมืองแพร่ (ไม่ทราบปีที่สร้าง แต่ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ 6).....	149
ภาพที่ 7.28 อาคารเจ้าหลวง โรงเรียนพิริยาลัย เมืองแพร่ สร้างขึ้นเลียนแบบ อาคารไม้สัก	149
ภาพที่ 7.29 ภาพถ่ายขยายอาคารเจ้าหลวง โรงเรียนพิริยาลัย เมืองแพร่	150
ภาพที่ 8.1 ผังพื้นอาคารแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5	157

หนังสือเล่มนี้เกิดจากการตั้งคำถามถึงอาคารโรงเรียนที่เราคุ้นเคยว่าเหตุใดจึงมีรูปร่างหน้าตาเช่นในปัจจุบัน ผู้เขียนได้ค้นคว้าย้อนกลับไปถึงการเริ่มต้นของการศึกษาสมัยใหม่ในประเทศไทยซึ่งมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม จากนั้นจึงได้ลงลึกไปในรายละเอียดของพื้นที่ศึกษาในล้านนาที่มีเสียงใหม่เป็นแกนกลางพื้นที่ศึกษาหลัก

ในความเป็นจริงการเกิดอาคารสาธารณะหนึ่งเช่น โรงเรียนที่ผู้เขียนใช้เป็นหัวข้อศึกษาในหนังสือเล่มนี้ มีเหตุและปัจจัยแวดล้อมมากมายที่ทำให้รูปแบบอาคารมีความแตกต่างกันไปตามยุคสมัย ผู้เขียนได้พยายามสรุปถึงพัฒนาการและปัจจัยบางประการที่มีผลต่อรูปร่างหน้าตาของโรงเรียนจากอดีตมาจนเป็นโรงเรียนสมัยใหม่ในล้านนาที่เราเห็นในปัจจุบัน ในหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้ใส่รูปประกอบ ผังพื้นอาคาร แผนที่ จำนวนหนึ่งเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายมากขึ้นและคาดหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะมีประโยชน์ต่อนักเรียน นักศึกษา หรือบุคคลทั่วไปที่สนใจในงานสถาปัตยกรรม

CHIANG MAI
UNIVERSITY PRESS

ISBN : 978-616-398-878-2

9

786163

988782

บทที่ 1 บทนำ
โรงเรียนและการศึกษาสมัยใหม่
ในยุคจารีตลัทธิ
สู่การเปลี่ยนผ่านการปกครอง

ตัวอย่าง

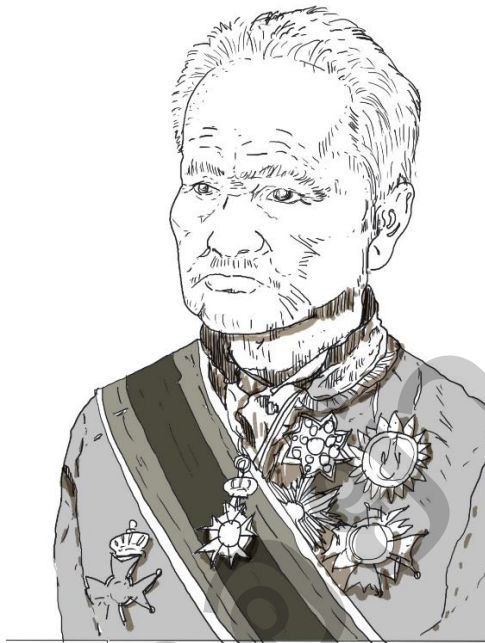
โรงเรียนและการศึกษาในยุคจารีต

โรงเรียนและการศึกษาสมัยใหม่ในประเทศไทยเริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในขณะนั้นเชียงใหม่และหัวเมืองล้านนายังเป็นประเทศราชของสยามและการปกครองในภูมิภาคนี้ยังปรากฏอยู่ในรูปแบบ “รัฐแสดเทียบ” โดยกรุงเทพฯ เป็นเมืองที่ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอำนาจในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาและแผ่อำนาจมาจนถึงหัวเมืองต่างๆ ในล้านนาที่แบ่งออกเป็นล้านนาตะวันออกและตะวันตก ในกลุ่มล้านนาตะวันออกมีหัวเมืองสำคัญ คือแพร่ และน่าน ที่ปกครองด้วยกลุ่มเจ้านาย 2 ตระกูล ปกครองเมืองตัวเองอย่างเป็นอิสระ ล้านนาตะวันตกจะสืบเครือญาติสายเดียวกัน คือ ทิพย์จักร มีต้นตระกูล คือ หนานทิพย์ช้าง เจ้าเมืองลำปาง

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์หัวเมืองล้านนาในส่วนตะวันตกโดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่มีบทบาทสำคัญในการแยกตัวออกจากอิทธิพลของพม่าที่ปกครองล้านนามากว่า 200 ปี โดยพระเจ้ากาวิละฯ บุตรชายคนโตของหนานทิพย์ช้าง ได้นำลำปางมาขึ้นอยู่กับสยามและอาศัยอิทธิพลของสยามในการช่วยขับไล่พม่าออกจากดินแดนล้านนา นับจากนั้นหัวเมืองล้านนาทั้งหมดจึงถือเป็นประเทศราชของสยาม และต้องส่งส่วยและถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่สยามเพื่อแสดงความจงรักภักดี

แม้จะเป็นประเทศราชแต่ด้วยระบบการปกครองจารีตเดิมทำให้แม้ล้านนามีการะผูกพันกับราชสำนักสยามในการส่งส่วยและดอกไม้เงินดอกไม้ทองดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตามยังถือว่าล้านนาเป็นรัฐอิสระและมีสิทธิ์ขาดใน

การปกครองตนเอง การปกครองในลักษณะนี้ดำเนินไปจนถึงกลางรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อำนาจของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5) เป็นผู้สนับสนุนให้ ปกครองประเทศแบบจารีตเดิม) ก็เริ่มเสื่อมอำนาจลง อีกทั้งกลุ่มเจ้านายพี่น้องของรัชกาลที่ 5 ต่างก็เติบโตและพร้อมในการเข้าช่วยทำราชการในกิจการงานสำคัญของประเทศ ทำให้ท้ายสุดรัชกาลที่ 5 ก็สร้างระบบเทศาภิบาลเพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ และปรับเปลี่ยนประเทศราชทั้งหมดของสยามให้เป็นรัฐ-ชาติ (nation-state) เดียวกัน

ภาพที่ 1.1 สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์¹

นโยบายการสร้างประเทศและระบอบการปกครองแบบรวมศูนย์ในรัชกาลที่ 5 นำมาสู่การสร้างระบบราชการที่เรียกว่า “มณฑลเทศาภิบาล” ในปี พ.ศ. 2437 ภายใต้การดูแลของกรมมหาดำรงราชานุภาพ ภายใต้ระบบนี้ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ หรือที่เรียกว่า “เจ้าหลวง” ยังมีอำนาจในการ

¹ ทำภาพใหม่โดยผู้เขียนจาก ชมรมสายสกุลบุณาค, “สายเจ้าคุณพระราชพันธุ์นวลชั้นที่ 3 สายสมเด็จพระเจ้าบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)”

ปกครองเมือง แต่ราชสำนักในกรุงเทพฯ จะส่งข้าหลวงเทศาภิบาลและข้าราชการขึ้นมาร่วมปกครอง ในขั้นต้นเจ้านายล้านนาต่างยอมรับระบบการปกครองนี้ แต่ในส่วนของชาวบ้านทั่วไปยังมีปัญหาในเรื่องการบังคับใช้ และมีการต่อต้านในช่วงแรก เนื่องจากความแตกต่างของกลุ่มผู้ปกครองใหม่ (ในที่นี่คือข้าราชการที่ถูกส่งมาจากกรุงเทพฯ และคนล้านนา) ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากความรู้สึกแบ่งแยกที่เกิดจากการดูถูกคนพื้นเมืองล้านนาของข้าราชการสยามที่ถูกส่งมาจากกรุงเทพฯ มีการเรียกคนล้านนาว่าเป็น “ลาว” การแบ่งแยกดังกล่าวทำให้การปกครองระบบใหม่เป็นไปด้วยความยากลำบากทำให้ราชสำนักในกรุงเทพฯ ต้องวางแผนในการใช้นโยบายการรวมประเทศใหม่²

ภายใต้สถานการณ์ของความพยายามในการรวมประเทศของสยาม ในส่วนของราชสำนักล้านนาที่ประกอบไปด้วย 5 หัวเมืองหลัก คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน ต่างยอมรับในอำนาจของสยามและมีความพยายามในการแสดงความคล้อยตามนโยบายต่างๆ ที่ออกมา ทั้งในเรื่องของการจัดสรรที่ดินให้ทำอาคาราชการ การยอมรับในการใช้ระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล การยอมรับให้สยามเข้ามาจัดการระบบสัมปทานป่าไม้ เป็นต้น แต่ในส่วนของคนพื้นเมืองล้านนา สยามเลือกที่จะใช้การควบคุมคณะสงฆ์ล้านนาและการศึกษาสมัยใหม่มาทำให้เกิดการยอมรับในรูปแบบการปกครองใหม่

² เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว, เปิดแผนยึดล้านนา

การควบคุมคณะสงฆ์ลัทธิมีความเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาสมัยใหม่ในล้านนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากระบบการศึกษาเดิมอิงอยู่กับพระสงฆ์ค่อนข้างมาก

ระบบการศึกษาในล้านนา

การศึกษาในล้านนาแต่เดิมเป็นรูปแบบจารีตประเพณีที่ไม่มีระเบียบแบบแผนแน่นอนเช่นการศึกษาภาคบังคับในปัจจุบัน เป็นการศึกษาเฉพาะสำหรับผู้ชาย ส่วนหนึ่งเนื่องจากต้องผ่านการบวชเล่าเรียนในศาสนาพุทธ ผู้สอนหลักจะเป็นพระสงฆ์ มีการแบ่งพระผู้สอนเป็น 3 ระดับ คือ

- 1) ตู๋หนาน คือ พระสงฆ์ที่บวชไม่เกิน 5 พรรษา สอนในระดับต้นหรือเทียบเท่าประถมศึกษา โดยผู้เรียนเป็นลูกศิษย์วัด
- 2) ตู๋บาลกำ คือ พระสงฆ์ที่บวชเรียนเกิน 5 พรรษา สอนในระดับกลางหรือระดับมัธยม ผู้เรียนส่วนใหญ่คือสามเณร
- 3) ตู๋หลวง คือ พระสงฆ์ที่มีความรู้สูง ในระดับนี้จะสอนพระสงฆ์ที่อ่อนพรรษากว่า

การเรียนการสอนทั้งหมดเป็นภาษาไทยวน มีการสอนคิดเลขขั้นต้น โดยมักจะเป็นศิษย์วัดอายุในราว 10 ขวบ ที่ผู้ปกครองส่งมาเล่าเรียนในวัด จากนั้นเมื่ออ่านเขียนพอได้จึงให้บวชเป็นสามเณรเพื่อศึกษาขั้นสูงขึ้นคือ การหัดจารพระธรรมลงใบลาน ท่องคำสวด เทศนาต่างๆ ถ้าสึกออกไปก็จะถูกเรียกขานว่า “น้อย” แต่หากยังไม่สึกออกไปก็จะเรียนการศึกษาขั้นสูงขึ้นไปอีก โดยตูล่วงที่จะสอนพระไตรปิฎก พระอภิธรรม รวมถึงอาจมีการสอนในเรื่องอื่นๆ เช่น แพทย์แผนโบราณ โหราศาสตร์ วิชาการก่อสร้าง ทำยสุต หาก

สีกออกไปในขั้นนี้ก็จะถูกเรียกว่า “หนาน” ซึ่งแสดงถึงความเป็นผู้มีความรู้ดี รวมถึงอาจเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนขึ้นมาได้ การศึกษาในลักษณะนี้ดำเนินเรื่อยมา อนึ่งในขณะนั้นเมืองต่างๆ ในล้านนา มีสถานะเป็นประเทศราชของสยาม ซึ่งมีสิทธิขาด อำนาจเต็มในการปกครองตนเอง รูปแบบการใช้ชีวิตจึงเป็นแบบจารีตประเพณีล้านนาที่สืบทอดกันมารวมถึงรูปแบบทางการศึกษาด้วยเช่นกัน

ในศตวรรษที่ 19 (พุทธศตวรรษที่ 14) เกิดการล่าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความกดดันของการล่าอาณานิคมที่เกิดขึ้นทำให้สยามเปลี่ยนแนวคิดต่ออาณาจักรล้านนาทางเหนือของประเทศไทยที่เคยกระจายอำนาจการปกครองมาเป็นระบอบรวมศูนย์ โดยเรียกว่า “ระบอบมณฑลเทศาภิบาล” เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 ของราชวงศ์จักรี รัฐบาลสยามวางแผนในการรวมอำนาจแบบค่อยเป็นค่อยไป มุ่งเป้าไปที่การยอมรับของกลุ่มชาวพื้นเมืองล้านนา หนึ่งในยุทธศาสตร์ที่ใช้คือการส่งเสริมการศึกษาภาษาไทยกลาง ด้วยพระบรมราโชบายดังกล่าวทำให้ต้องมีการสร้างสถานศึกษาเฉพาะ โดยมีเป้าประสงค์ในการสอนเพื่อให้คนพื้นเมืองสามารถเข้ารับราชการได้ บังคับให้มีการเรียนการสอนทั้งหมดเป็นภาษาไทยกลางด้วยสถานศึกษาดังกล่าวเป็นของที่อาจเรียกได้ว่าแปลกแยกออกจากจารีตประเพณีล้านนาเดิม ทำให้ในขั้นต้นจึงไม่มีอาคารที่จะรองรับรูปแบบการสอนแบบใหม่นี้ จึงมีการใช้วัด (หรือคุ้มเจ้า) ในการสอนให้อ่านออกเขียนได้และมีตำราที่ใช้ในการเรียนอยู่ 4 วิชา คือ แบบหัดอ่าน แบบเรียนเลข แบบเรียนวิทยา แบบเรียนจรรยา

โรงเรียนหนังสือไทยเริ่มก่อตั้งขึ้นในล้านนาโดยพระยาสุรสีห์วิสิษฐ์ ศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาล พายัพ (พ.ศ.2445-2458) ในขณะนั้นการก่อตั้งโรงเรียนยังไม่ได้รับการ สนับสนุนทางงบประมาณจากรัฐบาลสยาม การจะตั้งโรงเรียนขึ้นมาได้จะต้อง ขอความร่วมมือจากผู้มีอำนาจในท้องถิ่น เช่น เจ้าเมืองเหนือ พ่อค้า แม้กระทั่งประชาชนทั่วไปในการให้บริจาคทั้งเงิน ที่ดิน หรือสิ่งของเครื่องใช้ การขอความร่วมมือดังกล่าวได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากกลุ่มเจ้านาย เมืองเหนือ ภายหลังการศึกษาศสมัยใหม่ก็ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปในล้านนา เมื่อเทียบกับมณฑลเทศาภิบาลอื่น มณฑลพายัพจะยอมรับในระบบการศึกษา สมัยใหม่อย่างกว้างขวางกว่า และมีจำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้นในแต่ละปี อย่างมีนัยสำคัญ